

А.І. Кудряченко
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
В.В. Солошенко
кандидат історичних наук, доцент

ПОДОЛАННЯ ОБТЯЖЛИВОЇ РАДЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ЗА КЕРІВНИЦТВА ГЕЙДАРА АЛІЄВА

У дослідженні розглянуто добу правління президента Азербайджана Гейдара Алієва. Простежено передумови приходу Г. Алієва до влади та особливості політичної ситуації в Азербайджані після розпаду Радянського Союзу, яка спричинила початок Нагірно-Карабаського конфлікту. Доведено, що реформи Г. Алієва дозволили стабілізувати ситуацію в країні та створили передумови для її політико-економічного розвитку. Проаналізовано проведені Г. Алієвим політичні реформи та їх специфічні риси.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, Гейдар Алієв, реформи, Південний Кавказ, Нагірно-Карабаський конфлікт.

The Overcoming of the Soviet Legacy of the Republic of Azerbaijan under the Government of Heydar Aliyev

The proposed paper considers the period of Heydar Aliyev's presidency in Azerbaijan. It is noted the causes of the Aliyev's rise to power and the political situation in Azerbaijan after the collapse of the Soviet Union that caused the conflict in Nagorny Karabakh. It is proved that Aliyev's reforms had stabilized the country and created the foundation for its political and economical development. The political reforms carried out by G. Aliyev and their specific features are analyzed.

Keywords: the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, reforms, the Southern Caucasus, Nagorno-Karabakh Conflict.

На долю практично всіх нині незалежних держав пострадянського простору випало багато проблем трансформаційних перетворень. Особливі виклики постали перед ними у контексті формування нових демократичних засад розвитку. Дане твердження має сенс як у віддаленій історичній ретроспективі, так і з огляду на складові сучасного поступу, коли пострадянські держави торують четверте десятиліття свого ново-

го становища. Не є виключенням й Азербайджанська Республіка, яка 18 жовтня 2021 р. відзначила 30-ти річну дату відновлення своєї незалежності. Слід наголосити, що у своєму нинішньому сходженні офіційний Баку обґрунтовано і повною мірою позиціонує себе продовжувачем першої незалежної – Азербайджанської Демократичної Республіки. АДР постала 28 травня 1918 р. на тогочасних розвалинах Російської імперії. Примітно, що саме ця Республіка була першою демократичною та правовою державою на мусульманському Сході. Проте непереборні чинники тієї історичної епохи та турбулентність воєнно-політичного ландшафту через двадцять місяців зумовили приєднання Азербайджану до російського ареалу. Саме Москва і Кремль довгі майже сімдесят років визначали неоднозначний радянський вектор розвитку для всього Радянського Союзу, складовою якого був і Азербайджан. З урахуванням цих та інших чинників вельми слушним для наукового дискурсу є з'ясування засад демократичного сходження нині незалежного Азербайджану у пострадянський період. Оскільки автори у кількох своїх працях висвітлювали шляхи соціально-економічного розвитку та нинішнього утвердження АР на сучасному етапі [1], то нині зосереджують увагу, першочергово, на з'яванні складових чинників подолання пострадянського спадку. Причому цей розгляд з'ясовується у контексті демократичного розвитку цієї дружньої й історично близької для нас країни і сформованих засад її успішного поступу у роки керівництва Гейдара Алієва цією державою.

З приємністю відзначаємо, що вельми переконливим свідченням успішного поступу Азербайджанської держави на засадах закладених Гейдаром Алієвим постає відновлення у листопаді 2020 р. її територіальної цілісності та суверенітету у міжнародно визнаних кордонах, що виступає запорукою її нових досягнень. Азербайджанська Республіка вміло використовує власні економічні та політичні можливості для реалізації своїх національних інтересів, а також зміцнення регіональних і глобальних позицій. Нині офіційний Баку – це визнаний лідер в регіоні і надійний партнер на широкій міжнародній арені.

Однак таке становище було не завжди і воно постало результатом копійкої системної діяльності на всіх ланках державного поступу. Адже у завершальні роки радянської доби та у перші кілька років після самоліквідації СРСР, певно, що найтяжчі випробовування випали на долю Азербайджану та його миролюбного і працелюбного народу. Економічний спад та величезні соціальні негаразди, сепаратизм та відцентрові прагнення додавали значного напруження і стали характерними ознаками протягом 1988–1995 рр. Та найбільшим викликом для даного і подальшого поступу Азербайджану став воєнний конфлікт навколо Нагірного Карабаху.

З точки зору історичної ретроспективи слід зазначити наступне. За радянського періоду з 1921 р. Нагірний Карабах належав до Азербайджанської РСР, зокрема з 1923 р. у якості Нагірно-Карабаської автономної області. Протягом радянського періоду керівництво Вірменської РСР неодноразово зверталось до керівництва СРСР з проханням передати Нагірний Карабах до складу Вірменії, але отримувало відмову. Важливо було й те, що радянська влада десятиліттями придушувала будь-які націоналістичні чи релігійні виступи. З початком перебудови часів Михайла Горбачова ситуація у регіоні різко змінюється.

У 1987 р. у Нагірному Карабасі проходять мітинги з вимогою включити регіон до Вірменської РСР. 20 лютого 1988 р. Рада Нагірно-Карабаської автономної області звертається до Верховної ради СРСР з проханням включення регіону до Вірменії, але Кремль засуджує це звернення. Проте 22 лютого 1988 р. починаються збройні сутички між вірменами і азербайджанцями у Нагірному Карабаху. 27–29 лютого 1988 р. у азербайджанському місті Сумгаїт відбувається вірменський погром, внаслідок якого загинули десятки людей. Через чисельні зіткнення азербайджанці починають втікати з Вірменії та Нагірного Карабаху, а вірмени – з Азербайджану.

Заперечення Москвою можливостей зміни кордонів між республіками та спроби радянського керівництва заарештувати лідерів національних рухів у Вірменії, Азербайджані і Нагірному Карабасі лише підсилювали їх популярність серед населення. У Вірменії зароджується масовий опозиційний рух, який вимагав незалежності країни та приєднання Карабаху. 1 грудня 1989 р. Верховна Рада Вірменської РСР разом з Радою депутатів НКАО оголошують про включення Нагірного Карабаху до складу Вірменії. Між Вірменською та Азербайджанською союзними республіками проходять артилерійські обстріли. У Азербайджані формується потужний опозиційний рух Народний фронт Азербайджану, який звинувачував офіційне керівництво Аз.РСР у тому, що воно неспроможне захистити кордони республіки. 13–20 січня 1990 р. у Баку відбуваються вірменські погроми, після чого Москва вводить до Баку радянські війська, які вбивають сотні цивільних людей. З обох сторін конфлікту утворюються збройні формування, які починають нападати на цивільне населення та силовиків з метою помсти. У квітні 1991 р. радянська влада проводила у Нагірному Карабаху операцію з метою роззброїти вірменські збройні формування, що призвело до кровавих сутичок та жертв серед цивільного населення [2].

З розпадом СРСР конфлікт виходить на новий рівень. 30 серпня 1991 р. Азербайджанська Республіка оголошує незалежність. 2 вересня

1991 р. проголошена незалежна Нагірно-Карабаська Республіка, але Баку оголосив цей акт незаконним. Починається повномасштабна війна між Вірменією і «силами самооборони Нагірного Карабаху» з однієї сторони, та Азербайджаном, з іншої.

Після серпневого заколоту 1991 р. у Москві, в Азербайджанській РСР, як і в інших частинах колишнього Радянського Союзу, відбулися значні суспільно-політичні зрушення, а також зміни владно-політичних структур. 18 жовтня 1991 р. Верховна Рада Аз.РСР одногосно прийняла Конституційний акт «Про державну незалежність Азербайджанської Республіки». Цій події передувало прийняття Верховною Радою 30 серпня 1991 р. «Декларації про відновлення державної незалежності Азербайджанської Республіки». Політична воля громадян до життя в суверенній державі була підтверджена на всенародному голосуванні 29 грудня 1991 р. 95% населення країни [3]. Відтак Азербайджанська Республіка проголосувалася незалежною, демократичною, світською державою, наступницею Азербайджанської Демократичної Республіки 1918–1920 рр. Згідно з положеннями прийнятого Акту був взятий курс країни на розвиток демократичних механізмів політичного управління, націленість на створення можливостей для максимальної реалізації прав і свобод громадян.

Перед керівництвом новопосталої держави стояли завдання трансформаційних перетворень практично у всіх царинах життя. Стосовно державно-політичної системи актуалізувалися нагальні завдання трансформації характерних рис типової радянської республіки, де найвищим органом державної влади була її Верховна Рада, а в період між сесіями – Президія Верховної Ради Азербайджанської РСР. Напрямок широкомасштабних змін було спрямовано на запровадження демократичних засад і принципів державного управління характерних для спільноти євроатлантичного ареалу.

За радянської доби найвищим розпорядчим і виконавчим органом державної влади у Аз.РСР була Рада Міністрів республіки. Місцевими органами державної влади в автономних областях, районах, містах, селищах і селах були відповідні Ради депутатів. Правосуддя в Азербайджані здійснювалося Верховним судом Азербайджану, Верховним судом Нахічеванської АРСР, судом Нагірно-Карабаської автономної області і районними (міськими) народними судами. Вищий нагляд за точним виконанням законів на території республіки здійснювався як Генеральним прокурором СРСР безпосередньо, так і через прокурора Азербайджанської РСР.

У політико-адміністративному плані Азербайджанська радянська республіка поєднувала у своєму складі Нахічеванську АРСР, Нагірно-Карабаську автономну область та поділялася на 68 районів, мала 40

місті 94 селища міського типу [2]. Комуністична республіканська партія пронизувала усі державні та адміністративні структури. Новою прикметою, як ми відзначали вище, стало формування у серпні 1988 р. опозиційної партії – Народного фронту Азербайджану.

Підкреслимо, що з придушенням серпневого заколоту в Москві та прийняттям декларацій стосовно державної незалежності колишніх союзних республік, на величезних просторах події розвивалися досить стрімко. В Азербайджані була розпущена республіканська Компартія, запроваджувався пост президента в якості глави держави. Уже 8 вересня 1991 р. останній керівник ЦК партії Азербайджану – Аяз Муталібов був обраний першим президентом держави. Верховна Рада, будучи вищим законодавчим органом Азербайджанської Республіки, 23 листопада 1991 р. скасувала статус автономії Нагірного Карабаху. З метою організації здійснення виконавчих повноважень президент Азербайджану Аяз Муталібов видав указ щодо створення в Азербайджані Кабінету Міністрів. Кабінет міністрів Азербайджанської Республіки – офіційна назва вищого органу виконавчої влади в Азербайджані, попередником якого була Рада Міністрів Аз.РСР. Кабінет Міністрів став виконавчим і керівним органом над міністерствами та іншими виконавчими органами при президенті Азербайджану.

Трансформації суспільно-політичної системи в Азербайджані на початку 1990-х рр. відбувалися на тлі воєнного конфлікту із сусідньою Вірменією, який швидко переріс у затяжну війну. Після скасування Азербайджаном автономного статусу Нагірно-Карабаської області набрав розмаху збройний конфлікт між вірменським та азербайджанським населенням області. Вірменія виступила на боці сепаратистів Карабаху. Тож становлення нової системи правління в Азербайджанській Республіці відбувалося у вкрай складних умовах.

Проте на рубежі 1991–1992 рр. політична система, яка зазнавала відчутних трансформацій, і її очільники не спромоглися вибудувати інституційний фундамент політичного управління в нових умовах, і відбулася втрата контролю над внутрішньополітичною динамікою. Серія військових поразок і вторгнення вірменських військ на територію Азербайджану не привели до консолідації національних політичних еліт, а навпаки, різко загострили внутрішнє протистояння.

Запровадження та утвердження оновленої державно-політичної системи в Азербайджанській Республіці на засадах демократії стало турбулентним і вельми ускладненим процесом подолання радянського спадку. Справі більш системного аналізу перебігу тогочасних подій та ролі відповідних владних команд може прислужитися дещо умовний його поділ на три етапи. Перший із них (1991–1995 рр.) був етапом фра-

гментації і реструктуризації політичного простору. Водночас і в ньому слухним є виділення три персоніфіковані періоди: «муталібівський» (вересень 1991 – травень 1992), «ельчібеєвський» (травень 1992 – червень 1993 рр.) та «алієвський» (червень 1993 – листопад 1995 рр.).

Другий етап подолання радянського спадку в Азербайджанській Республіці (1995–2003 рр.) – це ухвалення Конституції та складові, що характеризували перехід й становлення нового політичного режиму в цій країні та стабілізації політичного процесу. А третій етап (2003 – по даний час) – це етап, що пов'язаний з приходом до влади І. Алієва, під керівництвом якого відбулися системні зміни економічного контуру та макрополітичної конфігурації й тим самим закладені підвалини значного зміцнення системи влади й державотворчої практики [3].

Важливо особливо враховувати, що у пострадянську історичну добу перед керівництвом новопосталої Азербайджанської Республіки стояли завдання не лише трансформаційних перетворень у всіх царинах буття, але й подолання військового конфлікту навколо Нагірного Карабаху між Вірменією та Азербайджаном. Воєнне протистояння, окрім всього іншого, відіграло велике значення у багатьох вимірах. Так, після зачищення 26 лютого 1992 р. азербайджанського міста Ходжали в Нагірному Карабасі й кривавої різанини азербайджанського населення вірменськими військами за підтримки підрозділів 336-го Гвардійського мотострілкового полку військ СНД 6 березня 1992 р. президент Аяз Муталібов під тиском опозиції подав у відставку. А 7 червня 1992 р. відбулися перші в історії Азербайджану вже альтернативні вибори президента республіки. На виборах за підтримки 59,4% виборців переміг керівник націоналістичного Народного фронту Азербайджану Абульфаз Ельчібей. Друге місце з 33% голосів посів кандидат від Демократичної спілки інтелігенції Нізамі Сулейманов. Проте й новому президентові не вдалося стабілізувати ситуацію в країні. Азербайджанська державність перейшла у стадію дифузії й силового протистояння. Період правління Ельчібея (червень 1992 – червень 1993 рр.) був відзначений подальшою деструктурацією політичної системи.

Звичайно, що до важливих політичних кроків Абульфаз Ельчібея можна віднести: зміцнення енергетичного партнерства зі США в контексті підготовки «контракту століття», військово-політичне співробітництво з Туреччиною, вихід зі складу СНД і різке посилення антиросійської риторики, виведення російських військових баз із території Азербайджану. Разом із тим, очевидний дисбаланс політичного курсу Ельчібея в бік Туреччини, зовнішньополітичне позиціонування ідеї тюркської солідарності не були конвертовані в реальні політичні переваги для республіки. Невдачі в ході військового протистояння й неком-

петентність уряду викликали кризу влади та дезінтеграційні процеси, сепаратизм. Першим двом президентам Азербайджану Аязу Муталібову та Абульфазу Ельчібею, як виявилось досить швидко, не під силу було вирішення неймовірно важких завдань щодо державного будівництва та забезпечення суспільної злагоди. На тлі суспільно-економічної кризи воєнні невдачі, сепаратизм та інші ускладнюючі чинники могли мати фатальні наслідки для держави і нації [4].

І саме повернення із союзного центра Москви опального Гейдара Алієва загартованого політичного діяча на свою батьківщину – спочатку у Нахічевань, а потім в Баку уможливило зупинення обтяжливих деструктивних явищ, а згодом й рішучі зміни до кращого. Кожен етап діяльності Г.Алієва у незалежному Азербайджані був нелегким, але переважно успішним, додавав йому авторитету та підтримки широких верств населення. Так, 24 жовтня 1992 р. прибічники національного фронту спробували здійснити збройний переворот у Нахічеванській Автономній Республіці, захопивши будівлі Міністерства внутрішніх справ і телецентру в Нахічевані. Проте пред'явлення тогочасним керівником автономії Гейдаром Алієвим ультиматуму, змусило заколотників покинути будівлю МВС.

15 червня 1993 р. головою Міллі Меджлісу – парламенту країни, було обрано Гейдара Алієва. Ця дата відзначається в Азербайджані як День національного порятунку. Спікер парламенту після самоусунення від влади Ельчібея став виконувати і обов'язки президента. У жовтні 1993 р. Гейдара Алієва – колишнього першого секретаря ЦК Компартії Азербайджану, члена Політбюро ЦК КПРС, першого заступника голови Ради Міністрів СРСР було обрано президентом Азербайджану. Незважаючи на причетність до радянської номенклатури, Гейдар Алієв користувався серед населення своєї країни високою повагою і авторитетом. Це, окрім всього іншого, уможливлювало для нього прийняття навіть непопулярних, але стратегічно важливих рішень державницької спрямованості [5].

Слід відзначити, що у комплексі проблем, з якими прийшлося зіткнутися Гейдару Алієву, який виступав у новій якості, були війна та сепаратистський рух. Сепаратистів уособлювали учасник Карабаської війни полковник Сурет Гусейнов, який 4 червня 1993 р. захопив м. Гянджу і оголосив похід на Баку; полковник талишського походження Альякрам Гумматов, який 15 червня очолив мерію м. Ленкоран і 23 червня 1993 р. проголосив на території семи азербайджанських районів Талиш-Муганську Автономну Республіку. Ситуація набувала критичної межі, адже президент Ельчібей у цей час полишив Баку, поїхавши до рідного села й відсторонився від влади.

Обраний 15 червня 1993 р. головою Міллі Меджлісу – парламенту країни, Гейдар Алієв, після самоусунення від влади Ельчібея, став виконувати й обов'язки президента. Лідер нації керувався національними інтересами, спирався, перш за все, на досвідчених управлінців, господарників, рішуче звільняючи з державних посад популістів та тих політиків, хто не виправдовував довіру. Досвідченому політику й державному діячеві Г. Алієву довелося приймати непопулярні рішення стосовно військової агресії Вірменії, а також подолати загрозу громадянської війни й економічну кризу, які призвели практично до паралічу державних інститутів Азербайджану, проводити виважені заходи щодо консолідації суспільства.

У травні 1994 р. президент Гейдар Алієв, незважаючи на втрату контролю над значною частиною території країни, пішов на підписання трьохсторонньої угоди щодо припинення вогню. Уже 6 травня 1994 р. представники Азербайджану, НКР і Вірменії підписали в Бішкеку за посередництва Росії угоду про припинення вогню, а 12 травня ця угода набрала чинності. У підсумку воєнної агресії вірмен 20% азербайджанських земель – територія Нагірного Карабаху і прилеглих до нього 7 районів, були окуповані та перейшли під контроль Вірменії. Як наслідок цього, 700 тис. азербайджанців були вимушені полишити рідні домівки й тимчасово були розселені в понад 60 містах і районах Азербайджану.

Важливим досягненням Алієва й доленосною запорукою консолідації та перетворень стали відхід його від крайнього націоналізму НФА та розроблена концепція національної ідеї – азербайджанства, як умови збереження національної самобутності народу, зростання суспільної свідомості соціуму та подальшого його розвитку. Розроблена і запропонована Г.Алієвим суспільству концепція розвитку держави об'єднувала три компоненти: по-перше, «національну незалежність», по-друге, «національну ідентичність» і, по-третє, «інтеграцію до світового співтовариства». Відзначимо, що саме дана концепція стала провідною для всіх етнічних груп, які проживають в Азербайджані й уважають його своєю спільною Батьківщиною, та отримала в подальшому яскраве визначення «азербайджаністика». Гейдар Алієв свого часу слушно наголошував, що жодні засоби не об'єднують народи так, як мова, національно-духовні традиції й цінності, які важливі для громадян держави та й для азербайджанців, які живуть у зарубіжних країнах. Вкрай важливо, щоб усі вони підтримували, допомагали один одному, щоб разом дотримувалися своїх національних звичаїв і традицій, спільно відзначали національні свята. «Азербайджанство, – на його думку, – означає збереження своєї національної приналежності, національно-духовних цінностей і в той

же час збагачення їх синтезом, інтеграцією із загальнолюдськими цінностями, які сприяють розвитку кожної людини» [5].

Стратегічно важливим кроком політико-правового характеру для подолання радянської спадщини та розвитку національної держави і її соціуму прислужилося прийняття на всенародному референдумі 12 листопада 1995 р. Конституції незалежної Азербайджанської Республіки. Саме Конституція, як самий високий правовий та законодавчий акт, визначивши систему державного правління, права й обов'язки громадян і держави, одночасно відобразив і основні засади політичної та економічної системи, найважливіші принципи функціонування нової держави. В АР державна влада організована за демократичними засадами та поділом влади. Відповідно до концепції поділу влади, виконавча влада належить Президенту Азербайджанської Республіки, законодавча – парламенту, Міллі Меджлісу АР, судову владу здійснюють незалежні суди.

Законодавчу владу в країні втілює в життя Міллі Меджліс, який складається з 125 депутатів. Останні обираються на основі мажоритарної виборчої системи й загальних, рівних та прямих виборів шляхом вільного, особистого й таємного голосування. Вибори відповідного скликання Міллі Меджлісу проводяться кожні п'ять років у першу неділю листопада. Кожен громадянин держави у віці не молодше 25 років може бути обраний в установленому законом порядку депутатом Міллі Меджлісу країни.

У гільці виконавчої влади Президенту підпорядковується і йому підзвітний Кабінет Міністрів, який готує законопроекти, приймає відповідні рішення, що стосуються політичної, фінансової й національної безпеки республіки. Він також готує проект бюджету, контролює його виконання й здійснює фінансово-кредитну політику.

Слід однозначно наголосити, що прийняття Конституції АР стало цілком логічним етапом подолання системної дезорганізації політико-правового механізму в Азербайджані. Конституція визначила народ Азербайджану єдиним джерелом державної влади [6]. Вищою метою держави Конституція проголосила забезпечення прав і свобод людини й громадянина, а також була підкреслена соціальна спрямованість державної політики. У основному законі закріплювався принципі поділу влади. Встановлювалося, що президент держави обирається на п'ятирічний термін шляхом загальних, прямих і рівних виборів за вільного й таємного голосування. Його переобрання можливе лише раз на наступний термін. Підкреслимо, що Конституція АР мала достатньо чітку демократичну спрямованість, фіксує низку основоположних прав і свобод, націлених на формування основ громадянського суспільства в

країні. Разом із тим, можна вважати, що в основу цього документа була покладена французька конституційна модель, що раніше знайшла своє модифіковане відображення в Конституції Російської Федерації, а трохи пізніше – у конституціях низки інших пострадянських держав (Білорусі, України, Казахстану й т.д.). Специфічна риса такої моделі – відчутна концентрація повноважень у руках глави держави, чітка системо утворююча роль президентства як центрального інституту владної конструкції.

Прийняття Конституції стало інституціональним етапом, що ознаменував перехід до нового періоду стабілізації суспільно-політичного процесу в Азербайджані, відповідного зміцнення політичної системи та монополізації владного ресурсу (1993–2010 рр.). У жовтні 1998 р. Г. Алієв був переобраний президентом Азербайджану на другий термін, набравши 77,7% голосів виборців. Його основний суперник Е. Мамедов здобув підтримку 11,84% громадян, які взяли участь у голосуванні [7]. Спостерігачі ОБСЄ відзначили певні вади виборчого процесу. Згідно з висновком міжнародних і національних спостерігачів, перші парламентські вибори в Азербайджані періоду незалежності в листопаді 1995 р., президентські вибори в жовтні 1998 р. і перші муніципальні вибори в грудні 1999 р. і березні 2000 р. мали певні відхилення від міжнародних стандартів. Окремі закиди у сторону офіційного Баку небезпідставно робилися і за знакових подій наступних політичних змін. Подальша політична динаміка в країні засвідчила посилення авторитаризму та формування системи «керуваної демократії».

Водночас слід однозначно наголосити, що саме постать Гейдара Алієва, його організаторський талант і чудові лідерські та людські якості, далекоглядність державо творця у прямому сенсі слів спасли країну від соціально-економічного занепаду та навіть можливого розвалу. Саме він став головним будівничим сучасного Азербайджану з його довершеною структурою законодавчої і виконавчої влади. Азербайджанська Республіка під проводом визнаного лідера Гейдара Алієва стала світською правовою державою, в якій забезпечуються рівні права громадян, незалежно від національної, релігійної та іншої приналежності. Г. Алієв надав життєвих сил державному механізму, забезпечив його необхідними правовими основами у вигляді всенародно обраних на альтернативних засадах парламенту, муніципалітетів та судових органів. Він не захоплював владу, а двічі, у повній відповідності з Конституцією країни, всенародно обирався президентом. Гейдар Алієв – це дійсно національний лідер Азербайджану.

15 жовтня 2003 р. пройшли чергові президентські вибори, які стали важливим перехідним етапом у функціонуванні політичної системи

та влади в Азербайджані. На виборах із 8 претендентів переміг син Гейдара Алієва (очільник зняв свою кандидатуру через хворобу) – Ільгам Алієв. 16 жовтня ЦВК республіки офіційно оголосила, що Алієв набрав 76,84% голосів виборців, які взяли участь у виборах, а його найближчий суперник Іса Гамбар – 13,97% голосів [7]. І цим підтверджувалось збереження наступності та стабільності влади. Колишня пострадянська еліта і бізнес-кола без коливань прийняли наступника. Подібна процедура, безумовно, заклала вперше на теренах пострадянського простору, пряму передачу влади у спадщину. Ільгам Алієв, приділивши більше уваги розвитку економічної сфери і певній лібералізації ринку, в усьому іншому потужно продовжив державотворчий курс батька.

Зміцнення держави, її політичної системи в Азербайджані протікали в прямому взаємозв'язку із процесами подолання сепаратизму й анархії, системної дифузії в ментальній сфері азербайджанського соціуму та на засадах економічного зростання. Внаслідок цього стало можливим вирішення фундаментальних завдань політичної системи перехідного періоду в 1993–2003 рр. Цьому сприяв проведений на чолі з національним лідером АР Гейдаром Алієвим антикризовий комплекс, який поєднував важливі складові: внутрішньополітичну стабілізацію, міжнародну легітимацію та подолання уразливих системних вад радянської доби і набутих дисфункцій владного механізму за періоду перших двох президентів. Важливим для офіційного Баку було тверде опертя на проведення економічних реформ у напрямі лібералізації і підтримки бізнесу та залучення іноземного капіталу. При цьому звернення до авторитарних політичних практик виступали прийнятними та ефективними механізмами, що забезпечують як позитивну макроекономічну динаміку, так і послідовність політичного курсу в умовах збереження владної монополії.

Політична стабілізація, зокрема, і припинення бойових дій, дозволила уряду Азербайджану зосередитися на проведенні економічних реформ та розширенні зовнішньої політичної й економічної діяльності. Відкритість та прогнозованість політики, конструктивізм підходів Баку сприяли подоланню негативних і упереджених уявлень щодо Азербайджану і загалом щодо ісламу, які намагалися артикулювати його недоброзичливці та вороги. Тож можна однозначно стверджувати наступне: подолання радянської спадщини у сучасному Азербайджані проходило вельми ускладнено. Далі, найбільш успішними роками і запорукою формування демократичних засад розвитку та подальших успіхів цієї держави став період керівництва нею Гейдара Алієва. Його досвід державостворця, високі ділові та людські якості, вираженість підходів та стратегічне мислення стали надійними складовими сучасного Азербайджану.

Використані джерела та література:

1. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Азербайджанська Республіка йде шляхом економічного піднесення. *Трибуна*. 2021. №1–2. С. 28–31.
2. Азербайджанська Республіка. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42755
3. Азербайджанская модель реформ. *Yer & Insan*. URL: <http://ru.yerveinsan.az/news.php?id=6383>
4. Чернявский С.И. Десять лет истории Азербайджана. 2003 – 2013 годы. М.: ФЛИНТА, 2013. 400 с.
5. Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и эпоха в 3-х томах. Возвращение (1990 – 2003). М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация, 2020. Т.3. 624 с.
6. Конституція Азербайджанської Республіки. *Президент Азербайджанської Республіки Ільхам Алієв*. URL: <https://ru.president.az/azerbaijan/constitution>
7. Сайт Президента Азербайджанської Республіки. URL: <https://president.az/ru/>

УДК 94:321.64 "XX/XXI"

П.Ф. Вознюк
кандидат політичних наук

ПОНЯТТЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХХ–ХХІ СТ.: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Показано загальну еволюцію поняття «тоталітаризм» у науковому знанні та дискурсивній практиці. Зазначено базові дослідницькі підходи до трактування цього явища. З'ясовано головні проблемні аспекти дослідження тоталітаризму на сучасному етапі.

Ключові слова: тоталітаризм, комунізм, фашизм, нацизм, тоталітарна держава, диктатура, дискурс.

The Concept of Totalitarianism in the Socio-Political Discourse of the 20th – 21st Centuries: to the Formulation of the Problem

General evolution of the concept of totalitarianism in scientific knowledge and discursive practice is shown. The basic research approaches to the interpretation of this phenomenon are indicated. Clarified the main problematic aspects of the study of totalitarianism at the modern stage.

Keywords: totalitarianism, Communism, Fascism, Nazism, totalitarian state, dictatorship, discourse.